

## ویژگی های فردی مدیران از دیدگاه نهج البلاغه

### چکیده

الهام نیل برگی<sup>۱</sup>

این مقاله با هدف شناسایی ویژگی های فردی مدیران از دیدگاه نهج البلاغه تنظیم و در آن تلاش گردیده تا به این سوال پاسخ داده شود که از دیدگاه نهج البلاغه مدیران چه ویژگی های فردی دارند؟ تحقیق از نوع تحقیقات توصیفی و روش به کار رفته کتابخانه بوده است. ابزار به کار رفته در جهت جمع آوری داده ها فیش و تحلیل داده ها با استفاده از روش تحلیل محتوا انجام شده است. از مهم ترین نتایج این مطالعه می توان اشاره نمود. نقش مدیریت آن قدر مورد توجه و تاکید می باشد که خداوند بزرگ در کتاب آسمانی خویش به آن سوگند یاد کرده و ریشه تمام مشکلات و ضعف ها را متوجه مدیریت ناکارآمد و ضعیف می داند. کلام و سیره معصومین (ع)، درس زندگی سعادت مند در این دنیا و رستگاری آخرت برای انسان است. معارف اهل بیت فقط به یک بعد انسان نمی پردازد و انسان را در تمام ابعاد وجودی رشد می دهد. براین اساس می توان چنین نتیجه گیری نمود که در رویکرد اسلامی، نظامی جامع و همه جانبه در مقام تعریف ویژگی های مدیران مد نظر است که ابعاد درونی ساختاری، رفتاری را بصورت همزمان پوشش می دهد. امیرالمومنین علیه السلام مدیریت را محور و قطب می داند، تمام مسائل را در جامعه اسلامی بر محور مدیر و مدیریت خلاصه می کند. در احادیث اسلامی همواره تاکید شده است که در انتخاب افراد به صلاحیت علمی و توانایی و تجربه کاری و حسن سابقه و ... دقت و توجه بیشتری شود و هرگز کسانی را که ویژگی های فردی خاص مدیران را ندارند بر کاری نگمارند؛ زیرا چنین کاری بزرگترین خیانت به جامعه اسلامی است. مدیری که متفلق به اخلاق مدیریت نباشد قادر به کشیدن بار مسئولیت نخواهد بود اخلاق برای مدیر به منزله مشاوره آگاه و معاونی آشناست مدیر باید در برخورد با عیب ها از شیوه هایی استفاده کند که هم نقص ها برطرف گردد و هم گامی در جهت سازندگی انسان ها برداشته شود و از طرفی هم به نشاط محیط کار آسیبی نرسد. از ویژگی های فردی یک مدیر می توان به توکل به خدا، سعه صدر، اطاعت از اوامر الهی، امید به پاداش الهی و بیمناک از او، تقوا و... اشاره نمود.

**کلیدواژه:** عدالت، مدیران، ویژگی های فردی

---

<sup>۱</sup>. طلبه سطح دو حوزه علمیه خاتم الاوصیاء (عج)

## مقدمه

مدیریت فرآیند به کارگیری موثر و کارآمد منابع مادی و انسانی در برنامه ریزی، سازماندهی، بسیج منابع و امکانات، هدایت و کنترل است که برای رسیدن به اهداف سازمانی و براساس نظام ارزشی مورد قبول صورت گیرد به نحوی که با موازین شرع مغایرت نداشته باشد. برخی از صاحب نظران و نویسندگان مدیریت، «اهداف» و نقش آنها را در سازمان این گونه تبیین می کنند. اهداف دقیقا مشخص می کنند که سازمان به کجا می خواهد برود و چه چیزی را باید به دست آورد. همچنین اهداف به مدیران، این امکان را می دهند تا برنامه هایی را که طراحی کنند که رسالت سازمان را به واقعیت تبدیل کنند. نقش مدیریت آن قدر مورد توجه و تاکید می باشد که خداوند بزرگ، در کتاب آسمانی خویش به آن سوگند یاد کرده و ریشه تمام مشکلات و ضعف ها را متوجه مدیریت ناکارآمد وضعیت می داند. آنچه در سعادت جامعه نقش اساسی دارد، شایستگی و جامع الشرایط بودن مدیران و کارگران آن جامعه است. در سازمان ها نیز موفقیت سازمان در رسیدن به اهداف و مأموریت های سازمانی منوط به داشتن مدیران کاردان و لایق می باشند. بنابراین در اهمیت و ضرورت این موضوع می توان گفت: در اندیشه امام علی (ع) هیچ خطری برای جامعه اسلامی، همچون خطر بر سر کار آمدن افراد فاقد اهلیت یا کم صلاحیت نیست. اگر حساسیت مردم نسبت به صفات و شروط لازم برای زمامداران کاسته شود یا بی رنگ گردد، آنگاه هر بی صلاحیت و فاقد اهلیتی می تواند در رده های مدیریتی قرار گیرد و تباهی ها به بار آورد. مطالعات انجام شده پیرامون ویژگی های فردی مدیران از دیدگاه نهج البلاغه از تنوع نسبتا زیادی برخوردارند که به اختصار به تعدادی از آنها اشاره می گردد. تقوی دامغانی (۱۳۸۰) در تعریفی تحت عنوان نگرشی بر مدیریت اسلامی، اصلی پور، (۱۳۷۷) در مطالعه ای تحت عنوان مدیریت و رهبری با سیری در نهج البلاغه پرداخته اند. مطالعات انجام شده عمدتا متمرکز وظایف مدیران، اهمیت مدیریت، چگونگی مدیریت، آفات مدیران، راه کارهای مدیریت سالم بوده و کمتر به ویژگی های فردی مدیران از دیدگاه نهج البلاغه پرداخته شده است. باعنایت به موارد فوق در این مطالعه تلاش می گردد تا به این سوال پاسخ داده شود که از دیدگاه نهج البلاغه مدیران چه ویژگی های فردی دارند؟

## ۱- ویژگی های فردی مدیران:

### ۱- ۱ عدالت محوری :

یکی از ویژگیهای برجسته فردی امام علی علیه السلام عدالت بود. آن حضرت در همه کارها حتی در ساده ترین و کوچک ترین امور نیز عدالت را در نظر داشت. عدالت سراسر وجود علی علیه السلام را فرا گرفته بود؛ از اندیشه، سخن، عمل، حکومت، مدیریت حضرتش را فرا گرفته؛ تا قضاوت، مردم داری و پیوندهای خانوادگی و اجتماعی او. عدالت امام علی علیه السلام آن قدر دقیق و عمیق بود که در خطبه ۲۲۴ می فرماید: «به خدا سوگند اگر هفت اقلیم را با آنچه زیر آن ها است به من دهند تا خدا را نافرمانی کنم و یک پوسته جو را از مورچه ای به ناروا بستانم، چنین نخواهم کرد.»<sup>۱</sup>

امام علی علیه السلام علاوه بر اینکه خود در تمام جنبه ها عدالت را پیاده می کرد، کارگزاران خویش را به این مهم توصیه و سفارش می نمود؛ در بخش هایی از عهدنامه مالک اشتر وی را به عدالت دستور داده و در نامه ۵۳ می فرماید:

باید محبوب ترین کارها نزد تو اموری باشد که معتدل ترین آن ها در حق و فراگیرترین آنها در عدالت است.<sup>۲</sup>

### عدالت از دیدگاه علی علیه السلام سه نوع هویت دارد :

۱ — عدالت هویت و ضعی دارد و باید هر چیزی در جای خودش قرار بگیرد و تحقق آن در جامعه نیازمند حکومت است که در این رابطه روشها و سازوکارها اجرای عدالت نقش اساسی دارد که این روشها و ساز و کارها عبارتند از:

قانون گذاری، شکستن مقاومت ها در برابر عدالت، اقتدار و قاطعیت بنابراین عدالت هویت دعوت و خواش، موعظه و ... را ندارد.

بر این اساس آن حضرت در آغازین خطبه ۱۵ خود در حکومت فرمودند:

«به خدا سوگند بیت المال تاراج شده (اموال فراوانی که عثمان از بیت المال به بعضی از خویشان خود بخشیده بود) را هر کجا که بیابم به صاحبان اصلی آن باز می گردانم گرچه با آن ازدواج کرده

---

۱. اصلی پور، مدیریت و رهبری با سیری در نهج البلاغه، ص ۶۶

۲. همان

یا کنیزی خریده باشد زیرا عدالت گشایشی برای عموم است و آن کسی که عدالت براوگران آید ، ستم و او سخت تر است.<sup>۱</sup>»

این سخن حضرت در روز دوم خلافت در سال ۳۵ هجری ایراد شده است و حضرت با قاطعیت و اقتدار مبارزه با مفسد اقتصادی و برگرداندن اموال تاراج شده بیت المال مسلمین را بر موضع خدا ، از مصادیق عدالت شمرده و به افرادی که اجرای عدالت بر آنها ناگوار آید هشدار می دهد .

۲ — عدالت یک هویت اجتماعی دارد که شامل همه مسائل مربوط به جامعه اعم از انسان ، حقوق فردی و اجتماعی و قوانین ، منابع اقتصادی ، سازمانهای اجتماعی ، احزاب و ... می شود و باید در موضع و جایگاه خود قرار گیرد بنابراین عدالت ایجاد کننده یک جامعه سالم و پویا است که در سایه آن همه آحاد جامعه بهره مند می شوند .

۳ — عدالت یک هویت اعتدالی دارد و لذا آن حضرت آن را به معنای انصاف مطرح فرموده اند و انصاف وجود اعتدال بین حقوق اجتماعی و فردی همه آحاد جامعه می باشد .

### زندگی پیشوایان عادل :

زندگی پیشوایان عدالت باید در سطحضعفای جامعه باشد .

امام علی علیه السلام به عاصم بن زیاد که ریاضت و عزلت از دنیا را پیشه کرده بود نصیحت نمود که نباید بر خود سخت بگیرد و از حلال خدا استفاده نماید عاصم بن زیاد گفت : ای امیرالمومنین پس شما چرا با این لباس خشن و آن غذای ناگوار بسر می بری ؟ حضرت در خطبه ۲۰۹ فرمود : و ای بر تو ! من همانند تو نیستم خداوند بر پیشوایان عدل واجب کرده است که خود را با مردم ناتوان همسو کنند تا فقر و نداری ، تنگدست را به هیجان نیاورد و به طغیان نکشد .<sup>۲</sup>

مسئولین طراز اول نظام پیشوای عدالت محسوب می شوند و پرچمدار ایجاد عدالت اجتماعی هستند بر طبق بیان امیرالمومنین علی علیه السلام زندگی در سطح فضای جامعه امری واجب شمرده شده است و این عامل سبب می شود که فشارهای و مشکلات اقتصادی مردم را به عصیان و اعتصاب و تظاهرات علیه نظام و ندارد و این همسویی موجب می گردد که پیشوایان عدالت دائما درد و مشکلات مردم را حس نمایند و انگیزه آنان در جهت رفع فقر و تنگدستی از مردم استمرار

<sup>۱</sup> . اصلی پور، مدیریت و رهبری با سیری در نهج البلاغه، ص ۳۳

<sup>۲</sup> . تقوی دامغانی، نگرشی بر مدیریت اسلامی، ص ۳۳

یابد و نیز مردم که زندگی پیشوایان خود را در سطح زندگی خویش مشاهده می نمایند آرامش پیدا می کنند و حالت اعتراض و طغیان در آنان مهار می شود .

### **عدالت رمز پیروزی در مبارزه با دشمنان :**

به محضر امام علی علیه السلام عرض کردند که مردم به دنیا دل بسته اند ، معاویه با هدایا و پول های فراوان آنها را جذب می کند شما هم از اموال عمومی به اشراف عرب و بزرگان قریش ببخش و از تقسیم عادلانه بیت المال دست بردار تا به تو گرایش پیدا کنند حضرت در پاسخ فرمود :

آیا از من می خواهید تا پیروزی در برابر دشمنان را به وسیله جور و ستم نسبت به مردمی طلب کنم که بر آنها ولایت و حاکمیت پیدا کرده قسم به خدا ، تا عمر دارم و شب و روز برقرار است و ستارگان از پی هم طلوع و غروب می کنند ، هرگز چنین کاری نخواهم کرد . اگر این اموال از خودم بود به گونه ای مساوی در میان مردم تقسیم می کردم تا چه رسد به بیت المال ، مال خداست .

آگاه باشید ! بخشیدن مال به آنها که استحقاق ندارند ، زیاده روی و اسراف است ، ممکن است در دنیا آنها را بالا برد اما در آخرت او را دچار خذلان خواهد کرد . »

در میان بعضی مردم موجب گرامی شدن او می گردد . اما در پیشگاه خدا خوار و ذلیل است کسی که مالش را در راهی که خدا اجازه نفرموده مصرف کند و به غیر اهل آن بپردازد ، خداوند او را از سپاس آنان محروم می فرماید و دوستی آنها را متوجه دیگری می سازد پس اگر روزی بلغزد و محتاج کمک آنان گردد بدترین رفیق و سرزنش کننده ترین دوست خواهد بود .

از بیان حضرت چند مطلب مهم استفاده می شود :

۱ - مسئولین نمی توانند بوسیله ساز و کارهای نامشروع به اهداف مشروع و ارزشمند دست پیدا کنند و برخلاف تفکر ما کیاولیسم هدف توجیه گر وسیله نامشروع نیست .

۲ - در بخش اموال شخص هم باید عدالت را مراعات کند .

۳ - بیت المال ! مال خداوند است و اعطا آن بدون استحقاق موجب حیف و میل کردن منابع ملی می شود .

۴ - محبوبیت و ارجمندی بوسیله اعطا ناعادلانه بیت المال مسلمین موجب ذلت در آخرت و حقیر شدن نزد خداوند می گردد .

۵ - خداوند بوسیله ستم و جور نسبت به مردم ، ستم کننده را از سپاس و محبوبیت همان افرادی که به ظلم به آنها مال اعطا نموده ، محروم می گرداند و بنابراین حقیقتاً او را در مورد سپاس قرار

---

<sup>۱</sup> .جعفری، حکمت اصول سیاسی اسلام، ص ۳۶

کنند و با دلی گرم و قلبی امید وار از او استقبال نمایند و هم مسئول بتواند با قاطعیت و استحکام کارکنان را به کار گرفته و اداره کند .

مدیر باید از یک سو با ذکر نقاط مثبت کارکنان از آنها تجلیل کرده و به آنها شخصیت ببخشد تا فکر نکنند که مدیر برای ایشان ارزشی قائل نیست و بی توجه به خصوصیات آنها در زمینه تعیین مسئولیت برای آنها اقدام کرده است از سوی دیگر با ذکر نقاط مثبت مسئول جدید ، کارکنان را به شایستگی و لیاقت وی واقف سازد تا قلبا از وی استقبال و در برابر فرمان او خضوع کند .

اما بعد ، اینک بنده ای از بندگان خدا را به سوی شام اعزام نمودم که در روزهای سرپا ترس ، خواب و آرام اختیار نکند و در اوقات خطر از دشمنان نمی هراسد ، بر بدکاران از شعله آتش سوزنده تر است او مالک پسر حادث از طایفه مذحج است چه او جز به فرمان من کاری را به تاخیر نیندازد و در امری پیشتاز نگردد اینکه با همه نیازی که به او دارم او را نزد شما می فرستم بدین سبب که خیر خواه شما است و بر دهان دشمنان مشتی است کوبنده ...»<sup>۱</sup>

چنانچه مدیر پس از نصب فردی در یکی از سمتها تشخیص داد که در عین صداقت و حسن نیت فرد مزبور شخص دیگری وجود دارد که به مراتب بهتر از او از عهده مسئولیت بر می آید یا خود آن فرد برای کار دیگری مناسب تر است و در سمت دیگری بهتر می تواند انجام وظیفه کند باید بی درنگ در انتصابهای قبلی تجدید نظر کند و با عزل وی هر کس را در مسئولیت مناسب تر قرار دهد بدیهی است برای اینکه زمینه پیدایش هر گونه سوء تفاهمی در این تغییر و تحولات نیز از بین برود مدیر می تواند از مسئول صدیق قبلی تقدیر به عمل آورده و از خدمات دوران مسئولیتش قدردانی کند .

امام در نامه ای به فرماندار بحرین در جریان تعویضش می نویسد :

« من نعمان پسر عجلان زرقی را بر بحرین فرمانروا کردم و تو را بی آنکه بر تو نکوهش باشد یا سرزنش از کار بر کنار داشتم همانا تو وظیفه فرمانداری را نیکو انجام دادی و شرط امانت را به جای آوری پس اکنون نه به تو بد گمانم نه توبیخی برایت روا می دانم نه تهمتی بر تو است و نه گناهی .

---

<sup>۱</sup> .گزکوه ، سلوک مدیریت از دیدگاه امیرالمومنین ، صص ۶۳ - ۶۱ .

نزد من آی که بر آنم تا با ستمگران شام در آویزم و دوست دارم که در این سفر با من باشی چه تو از زمره آن مردمی هستی که در جهاد با دشمن و در پا داشتن ستون دین ، از آنان یاری می جوئیم .<sup>۱</sup>

#### ۱۵-۱) دلجویی پس از عزل :

امیرالمومنین علی علیه السلام پس از آن که « محمد بن ابی بکر » را از ولایت مصر بر می دارد و با خبر می شود که او از این عمل ناراحت و دلگیر شده نامه ای برایش می نویسد ، و از او دلجویی می کند .

« به من خبر رسیده که از فرستادن « مالک اشتر » به سوی فرمانداری ات ناراحت شده ای ، ولی این کار را من نه به این جهت انجام دادم که تو در تلاش و کوششت کندی ورزیده ای و یا برای این باشد که جدیت بیشتری به خرج دهی اگر چه آنچه را که در اختیارات قرار داشت ، گرفتم ولی تو را والی جایی قرار دادم که سروسامان دادن آن بر تو آسانتر و حکومت آن برایت جالبتر است . »<sup>۲</sup>

#### ۱۶-۱) احتراز از مال اندوزی متصدیان حکومت :

متصدیان حکومت باید با یک نظر صادقانه و خالصانه گام بردارند و برای خودشان مالی ذخیره نکنند حضرت امیرعلیه السلام می فرمایند : « من وارد این

شهر شدم برای به دست گیری امر حکومت لباس بر تن دارم و مرکبی در زیر پا اگر بعد از چندی از شهر شما خارج شدم و چیزی بیش از این همراه داشتم پس بدانید که من نسبت به شما خیانت کرده ام . »<sup>۳</sup>

---

۱ - نبوی ، مدیریت اسلامی ، ص ۹۷ .

۲ - نبوی ، مدیریت اسلامی ، ص ۹۸ .

۳ - قاضی زاده ، حکومت نامه امام علی علیه السلام ، ص ۳۲ .

## نتیجه

از مطالب گفته چنین نتیجه گرفته می شود که مدیریت ، نقش بسیار اساسی و حیاتی را در دنیای ما انسانها ایفا می کند . به حق می توان ادعا نمود که هیچ عملی به اهمیت مدیریت برای انسان قرن حاضر و بشر آینده وجود ندارد . امیر المومنین علیه السلام می فرماید : « ای بسا تدبیر و مدیریت خوب ، سرمایه اندک را افزون می کند و اما تدبیر سوئی و نامنا سب سرمایه انبوه را نابود می گرداند . » همچنین آن حضرت علیه السلام مدیریت را قطب و محور می داند ، تمام مسائل را در جامعه اسلامی بر محور مدیر و مدیریت خلاصه می کند . بنابراین از نظر حضرت علی علیه السلام کسی که قرار است مسئولیت حساس و مهم امور مسلمین را بر دوش بکشد ، بسار حائز اهمیت و توجه است . لذا بر اساس دیدگاه های حضرت علی علیه السلام معیارهایی که می بایست مدیران در انتخاب افراد برای مسئولیت ها در نظر بگیرند همانند علم و دانش ، تجربه کاری ، شایستگی و کفایت و ... باید لحاظ شود . از ویژگی های فردی یک مدیر می توان به توکل به خدا ، سعه صدر ، اطاعت از اوامر الهی ، امید به پاداش الهی و بیمناک از او ، تقوا و .. اشاره نمود . بنابراین اگر همه مدیران نهج البلاغه را سرمشق کار خود قرار دهند ، می توانیم به وضوح بگوییم که مدیران ما ، مدیرانی هستند که آئینه تمام نمای مدیریت امام علی علیه السلام هستند .

## فهرست منابع و مآخذ

### \*قرآن کریم

- ۱- احمدخانی ، مسعود ، الگوسازی رفتار مدیران با توجه به نامه های حضرت امیر علیه السلام در نهج البلاغه پایان نامه کارشناسی ارشد ، تهران ، دانشگاه امام صادق علیه السلام ، سال ۱۳۷۹
- ۲- صلی پور ، محمد ، مدیریت و رهبری با سیری در نهج البلاغه (۱) ، نشر شورا ، چاپ اول : ۱۳۷۷
- ۳- تقوی دامغانی ، سید رضا ، نگرشی بر مدیریت اسلامی ، ناشر : شرکت چاپ و نشر بین الملل ، چاپ سوم : زمستان ۱۳۸۰
- ۴- جعفری ، محمدتقی ، حکمت اصول سیاسی اسلام ، ترجمه و تفسیر فرمان مبارک امیرالمومنین علی بن ابیطالب علیه السلام به مالک اشتر ، چاپ دوم : ۱۳۷۳
- ۵- حاجی ده آبادی ، محمد علی ، مدیریت فرهنگی ، ناشر : مرکز نشر هاجر ، چاپ دوم : تابستان ۱۳۸۳
- ۶- حسینی ، سیدمهدی ، مدیریت فعالیت های فرهنگی ، ناشر : مرکز نشر هاجر ، چاپ دوم : تابستان ۱۳۸۳
- ۷- خدمتی ، ابوطالب ، آقا پیروز ، علی ، شفیععی ، عباس ، مدیریت علوی ، ناشر : پژوهشکده حوزه و دانشگاه ، چاپ سوم : ۱۳۸۳
- ۸- خسروی ، محمود ، ملاک های انتخاب و انتصاب نیروی انسانی در مدیریت اسلامی با تأکید بر نهج البلاغه ، پایان نامه کارشناسی ارشد ، تهران ، دانشگاه امام صادق علیه السلام ، سال ۱۳۷۸
- ۹- دلشاد تهرانی ، مصطفی ، دولت آفتاب ، اندیشه سیاسی و سیره حکومتی علی علیه السلام ، تهران ، انتشار خانه اندیشه جوان ، سال ۱۳۷۷
- ۱۰- رشید گز کوه ، علی اصغر ، سلوک مدیران از دیدگاه امیرالمومنین علیه السلام ، تاریخ انتشار : اسفندماه ۱۳۸۰
- ۱۱- ضمیری ، محمدعلی ، مدیریت از دیدگاه نهج البلاغه ، بیتا ، بی نا

۱۲- قاضی زاده ، کاظم ، حکومت نامه امام علی علیه السلام ، ناشر : دفتر نشر معارف ، چاپ

اول : بهار ۱۳۸۳

۱۳- قوچانی ، محمود ، فرمان حکومتی پیرامون مدیریت ، شرح عهدنامه امیرالمومنین علی بن

ابیطالب علیه السلام به مالک اشتر ، ناشر : تهران ، مدیریت مرکز آموزش دولتی ، سال ۱۳۷۴

۱۴- نبوی ، محمدحسن ، مدیریت اسلامی ، ناشر : مرکز انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی ، چاپ

دوم : ۱۳۷۸